

Vreemde straatnamen in De Bilt (2)

Er bestaan twee soorten straatnamen: zij die vanzelf, bij de bevolking, zijn ontstaan en later door de overheid zijn gelegaliseerd, en de bedachte, de kunstnamen. De eerste groep is in het algemeen het meest interessant. Er behoren dikwijls heel oude namen toe waarvan de oorsprong soms moeilijk of niet meer is terug te vinden. Het kan ook voorkomen dat een naam, ofschoon niet eens erg oud, zich nog maar op het nippertje laat verklaren; dat de zin ervan, die alleen in de overlevering verankerd ligt, op het punt staat voor goed de vergetelheid in te duiken en zich nog net bij de staart laat vatten. Iets van dien aard doet of deed zich vrij onlangs voor bij een straatnaam in De Bilt. Wanneer de bus naar Bilthoven stopt bij de halte

De Herenweg

Hessenweg-Looidijk, kan men als passagier zien hoe van rechts een bescheiden zijstraatje op de Hessenweg uitkomt. Het is de Herenweg. Het straatnaambordje is pas in 1954 aangebracht, maar de straat en haar naam zijn al een honderd jaar oud. Dit is als volgt te verklaren. De huisjes aan de straat waren officieel genummerd als Hessenweg en de naam Herenweg was niet anders dan een gebruiksnaam die door de spraakmakende gemeente in het leven was geroepen. Het straatje liep na honderd meter dood en had, behalve met de Hessenweg, met geen enkele straat verbinding. Dit alles werd anders toen het uitbreidingsplan „De Akker” werd verwezenlijkt. Het hele gebied tussen Hessenweg en Soestdijkseweg kwam in exploitatie en werd met straten doorsneden. De Herenweg werd doorgetrokken en kreeg directe verbinding met andere wegen. Nu moest de straat ook een eigen naam hebben en de gemeenteraad besloot op 27 september 1954 de oude naam Herenweg te handhaven.

Vreemd

Ik had mij dikwijls afgevraagd wat de mensen mocht hebben bewogen tot een naam die in casu toch wel vreemd genoemd mag worden. Van een gelijksoortige afleiding als die van de naam Herestraat in Utrecht, die teruggaat op de Heren van Oudmunster, kon hier geen sprake zijn. De naam Herenweg waarmee wij op oude kaarten de grote weg van Utrecht naar Arnhem wel vinden aange-

geven, helpt ons evenmin. Die Herenweg is een Heerweg en onder Heerwegen werden verstaan „die wegen daar die koopman of vreemde man te wagen van die een Stad tot d'ander, of van dat een groot Dorp tot het ander vaart”.¹⁾ Een definitie waaraan ons vijf meter brede en honderd meter lange, doodlopende straatje met aan weerszijden 19e-eeuwse arbeiderswoningen bepaald niet voldeed.

Eerst na jaren hoorde ik hoe onze naam Herenweg in de wereld zou zijn gekomen. Het verhaal is afkomstig van een in het straatje geboren en getogen vrouw die enige jaren geleden op ongeveer 80-jarige leeftijd is overleden en die het op haar beurt bij overlevering van haar ouders had.

Nu ongeveer een eeuw geleden woonde aan de Herenweg een jong getrouwd echtpaar, later oom en tante van onze zegsvrouw, hij arbeider zoals alle buurtbewoners daar. De vrouw had door haar uiterlijke bekoring de aandacht getrokken van een jongeman uit een van de aanzienlijke families in de omgeving. Deze placht de vrouw geregeld thuis te bezoeken. Zijn paard bond hij dan vast aan het hekje voor het huis. Van verheimelijking was dan ook niet in het minst sprake. Ook niet tegenover de man. Integendeel, hij was het die menigmaal zijn vrouw het afgesproken bezoek moest helpen herinneren, met de woorden: „Maria, denkt Ge eraan dat den heer vanmiddag komt”. (Dit „den” in de eerste naamval, door onze zegsvrouw uitdrukkelijk zo geciteerd, kan de geloofwaardigheid van haar verhaal alleen maar verhogen. Wij ontmoeten dit restant van een vroeger veel algemener gebruik wel meer in de 19e eeuw. De nog kersverse spelling De Vries en Te Winkel had zich dan ook nog niet meester gemaakt van het conservatieve plateland.) De straat was niet alleen volkomen op de hoogte, maar ging ook geheel akkoord met het geval. Had men het paard zien staan, dan constateerde men „den heer is bij Maria” en de bezoeker werd door iedere buurtbewoner vriendelijk en beleefd gegroet.²⁾ Hoe lang deze omgang heeft geduurd weten we niet, maar in ieder geval zo lang dat, aldus werd ons verteld, het veelvuldig en algemeen gebruik van de aanduiding „den heer” het volk in de onmiddellijke omgeving de naam „Herenweg” in de mond heeft gegeven.

Het is natuurlijk een goed ding dat dergelijke nazworen van feodale verhoudingen zijn uitgewoerd; dat het volk te veel gevoel van eigenwaarde heeft gekregen om zich nu nog tot zoiets te verlagen; dat de lonen dusdanig zijn gestegen dat de

vrouw van een arbeider niet meer in de verleiding komt met schande - een tot voor kort nog levend begrip - het schamele gezinsinkomen te vergroten, enz. - Wat mede verdween is een rustieke gemeedelijkheid die niet zo zwaar tilde, een stukje folklore en een fin-de-siècle-atmosfeer, waarin voor sommige 20e-eeuwers iets van vertedering hangt. Wie aan zijn verderfelijke nostalgie wil toegeven moet maar naar een novelle van Schnitzler grijpen. Misschien komt hij dan ook nog eens over de Herenweg, of daaromtrent.

Hoe het de dramatis personae verder is gegaan?

Het arbeidersechtpaar is na een lang huwelijksleven in De Bilt overleden. De vriend des huizes trouwde „in zijn stand” en heeft tal van jaren een belangrijke positie in het openbare leven vervuld waarbij hij aller achtting genoot. Hij stierf kinderloos tijdens de eerste wereldoorlog.

P. H. Damsté

1) *Groot Utrechts Placaatboek van Johan van de Water, Deel II, pag. 302.*

2) *Met „heer” moet hier niet aan de ambachtsheer worden gedacht.*

Het recht op wapenborden en rouwkassen in de kerken

Vóór 1795 kwamen rouw- of wapenborden en rouwkassen in bijna alle kerken voor. De eenvoudige gaven het hoofd- of stamwapen van de overledene weer als schild, doorgaans gedekt door een (fantasie)kroon, of als volledig wapen bestaande uit schild met helm, helmteken en dekkleden. Daarbij werd dan de naam en vaak ook de geboorteen overlijdensdatum vermeld, doch niet altijd en vaak onvolledig. In uitgebreidere vorm werden op de borden de kwartierwapens met de namen afgebeeld, meestal alleen de schilden, al of niet gedekt door een kroon, van de ouders, grootouders, overgrootouders enz. van degene op wie het rouwbord betrekking had. De respectievelijk 4, 8, 16 of meer kwartieren werden op rouwborden in een andere volgorde gerangschikt dan op een kwartierstaat. Ze stonden doorgaans boven, dus niet naast elkaar:

heraldisch rechts	1 - 2	heraldisch links
	5 - 6	
	3 - 4	
	7 - 8	

Onder een rouwkas verstaat men meer in het bijzonder een „cabinet d'armes”, dat evenals een rouwbord een zwart fond had, met goud afgebied, maar meer de vorm had van een nis die

omgeven werd door een brede, diepe ornamentieke lijst. Hierbinnen werd het wapen met de kwartierwapens afgebeeld, veelal onder toevoeging van de degen met de handschoenen, de sporen, de helm enz. van de overledenen, en met diens biografische gegevens.

Over het recht om wapenborden en rouwkassen in de kerken op te hangen, is in de literatuur weinig bekend. Te noemen valt het lezenswaardig artikel van de heer A. Graafhuis in het Maandblad van 1960, getiteld „Over het ontstaan van het gebruik om wapenborden in de kerken op te hangen”.¹⁾ De vraag naar het begin van de gewoonte om bij het begraven van (aanzienlijke²⁾) personen hun wapenbord in de kerk aan te brengen heeft Graafhuis nergens bevredigend beantwoord gevonden, waarbij hij verschillende schrijvers noemt: Schotel, Buchelius, Muller, Cornelis van Alkemade e.a. In ieder geval kende men dit gebruik reeds ver vóór de reformatie. De oudst gevonden aanwijzing dateert van 1467 bij de uitvaart van Philips de Goede, hertog van Bourgondië, die in dat jaar te Brugge overleed. Bergner zegt in zijn „Handbuch der kirchlichen Kunstaltertümer in Deutschland”³⁾ dat „Totenschilder” reeds in de 14e eeuw voorkwamen, en verder: „die Mode ist von den Ritterorden ausgegangen”. Het is mogelijk dat er bij overlijden eerst wapenborden gemaakt zijn die men ter kennisgeving boven de voordeur van het sterfhuis ophing. De menselijke ijdelheid zal hierbij ook wel een woordje hebben meegesproken. Later zal men deze borden in de kerken opgehangen hebben en ze vanwege hun meer blijvend karakter steeds mooier opgesierd hebben.⁴⁾

Het is zeker niet algemeen bekend dat er voor het aanbrengen van deze heraldische borden en kassen bepaalde voorwaarden gesteld werden. Graafhuis schrijft hierover in zijn artikel: „De opbrengst van de wapenborden werd immers in dienst van de kerkelijke armenzorg uitgegeven? En zo dacht ook het burgerlijke bestuur er over. Op 11 juli 1653 namelijk besloot de Utrechtse vroedschap dat niet alleen van yder wapenbord 't welck in